

Красимир ХРИСТАКИЕВ

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“,
България

ВЪЗГЛЕДИТЕ НА ОЛГА ФРЕЙДЕНБЕРГ ЗА ЕЗИКА

Krasimir HRISTAKIEV

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo,
Bulgaria

OLGA FREUDENBERG'S VIEWS ON LANGUAGE

Пренасянето на палеосемантичния анализ на Николай Мар в полето на литературната наука е осъществено до голяма степен от Олга Фрейденберг. Това интериоризиране на подхода води до изработване на няколко оригинални теоретични конструкции, посветени на езика и стила, които в настоящия текст разглеждаме последователно: 1) „антисемиотичния“ характер на древните метафори; 2) свързаното с него „самопредшестване“ на значенията; 3) качествено семантично „безличие“; 4) фонетико-семантичната комплексност.

The transfer of the paleosemantic analysis of Nicholas Marr into the field of literary science was largely carried out by Olga Freudenberg. This interiorisation of the approach leads to the development of several original theoretical constructs, dedicated to language and style, which we consider in this text sequentially: 1) the “anti-semiotic” character of ancient metaphors; 2) the associated “self-antecedent” of meanings; 3) qualitative semantic “impersonality”; 4) phonetic-semantic complexity.

Ключови думи: *Мар, Фрейденберг, палеосемантичен анализ, език, стил.*

Keywords: *Marr, Freudenberg, paleosemantic analysis, language, style.*

Продуктивният, макар своеобразен, пренос на палеосемантичния метод на зрелищно и безвъзвратно дискредитирания руски учен¹ Николай Мар от полето на лингвистиката в полето на литературната наука е осъществен в най-голяма степен от руската изследователка на античната култура Олга Фрейденберг, уважителният интерес към която, обратно, е силен и днес. Тук

¹ В този текст оставяме настрана въпроса доколко Мар е лингвист в коректния или поне в очаквания смисъл на думата, един проблем, който още не е изгубил значението си, макар да изглежда отдавна разрешен. Него разискваме в друг текст, където изясняваме метода и въобще отношението на Мар към езика (Христакиев 2019). Двата текста са непосредствено смислово обвързани и дори се предполагат един друг.

разглеждаме (преди всичко описваме и тълкуваме) възникналото на базата на този пренос (може би по-точната дума е преход) принципиално разбиране на Фрейденберг за езика въобще, което определя по-нататъшното ѝ вникване в стиловите особености на литературните текстове от класическата древност. Разбира се, в богатата на идеи работа на Фрейденберг далеч не всички теоретически предпоставки идват от Мар, нито пък всички, идващи от него, са сметнати за научно приемливи. Ние представяме само фрагмент от една по неизбежност широка мрежа от взаимовръзки. Написаното по тази тема от Кевин Мос (Moss 1990) може да бъде много полезно за осъзнаване истинската сложност на отношенията Мар – Фрейденберг, неизумително характерна и въобще, парадигматично, за отношението „учител“ – „ученик“.

В „Поетика на сюжета и жанра“, прочутата докторска дисертация на Фрейденберг от 1936 г., за преимуществото на Мар в областта на научната методология не се спори. Авторката заявява открито: „Действително революционен се оказва палеонтологичният анализ на Мар [...] в отричането на наличните готови форми на езика [...], в съзнателното отхвърляне на тези форми като нещо неподвижно, „спряло“ [...]; при това Мар се старее да покаже под гръцкия език предгръцки, под римския – предримски, под античната митология и философия – представите на първобитното човечество“ (Фрейденберг 2001: 36 – 37). Казано по друг начин, формулата на Мар съчетава теорията за митическото предлогическо мислене, развита най-напред от учени в Западна Европа, с диахронния подход към материала, решително утвърждаван от съветски учени. Относно първото, „Леви-Брюл в социологията, Прайс в етнологията, Касирер във философията, Мар в лингвистиката еднакво определят това мислене като „синтетично“, „комплексно“, „дифузно“ и „конкретно“ (Фрейденберг 2001: 34), и следователно най-ранният, първичният език, който то предполага, би трябвало да представлява също такъв архаичен предлогически феномен. „Мар ни отвори очите за първостепенната роля на генетичните проблеми, за каквата и сфера на идеологията да става дума [...], като показва, че семантиката има своя морфология“ (Фрейденберг 2001: 37). Накратко, според Фрейденберг „всяко различие Мар обяснява като стадиално изменение на първоначалната дифузност, а тъждеството представя като дифузно състояние, което е възможно само в най-първия стадий на езика“ (Фрейденберг 2001: 37). Влиянието на Мар личи навсякъде в „Поетика на сюжета и жанра“ и далеч не се изчерпва с преките позовавания на различни конкретни езикови етимологии: Фрейденберг систематично мисли образната словесност така, както Мар – строежа на лексикалните единици. Това интериоризиране на подхода води до изработване на няколко оригинални теоретични конструкции, посветени на езика и стила, с широка валидност в дисертацията, но и не само там: 1) антизначният характер на древните „метафори“; 2) свързаното с него самопредстопанство, самопредшестване на значенията; 3) качествено семантично безличие

като аспект на антизначността; 4) фонетико-семантичната комплексност на знака. Тук ще ги разгледаме последователно.

Веднъж възприела (както ще видим, в нейния радикален вид) теорията за предлогическото мислене на първобитното човечество, служещо си не с понятия, абстракции – и не с тропи – а със семантично тъждествени помежду си образи, Фрейденберг я прилага към проблема за произхода и еволюцията на езика. „Тази обща структура на митическото мислене е тъждествена с първично-езиковото знание и връзката им е дотолкова генетична, че езиковите представи и звуковите комплекси се раждат едновременно с митичния образ“ (Фрейденберг 2001: 35). Така най-ранните означаеми и означаващи единици придобиват абсолютно **господство над следващите**, задържайки ги максимално близо до себе си (и на звуково, и на семантично равнище). Точно тази плътно **непосредствена съседност** на знаците в най-древното минало на езика прави възможен и първия смислов пренос, както и, отново подчертаваме това, неизбежно протичащия заедно с него първи **звуков пренос**. Мисленето функционира като генетична среда за езика, мита и метафората, ала тези три днес различни неща първоначално представляват едно (и също) нещо. По очевиден и плодотворен начин, Фрейденберг ги оразличава и отъждествява едновременно – в нейната тълкувателна система това не е противоречие или празно място, недоизработен фрагмент. Тук е моментът да го изкажем ясно – в нейния критически речник „метафора“ означава тъкмо обратното на онова, което цивилизованият европейец от векове насам разбира под тази дума. Древната „**метафора**“ **не е метафоричен** пренос на значения, тя е отъждествяващ пренос. Едно значение наистина се прехвърля върху друго, ала те двете не значат заедно с това и две различни неща. Едно и също название започва да ги означава, но не защото е настъпило условно, поетическо уподобяване между двете според някакво общо тяхно качество (приблизително както днес схващаме процеса на образуване на тропите), а защото първобитното съзнание отъждествява значенията, като ги прелива от една форма в друга, „и именно този процес на отъждествяване е метафоризацията“ (Фрейденберг 2001: 35). Той протича от времето на първите слова на човечеството приблизително до появата на Галес във философията и Анакреон в поезията. Различните само по „форма“ образи тъждества Фрейденберг нарича „метафори“ именно за да обозначи техния радикално неметафоричен характер. Тук те ни интересуват преди всичко в качеството им на възможни езикови знаци: „храненето“ в първобитното съзнание е семантически равностойно, например, на „ходенето“, което обаче е равностойно на „стоенето“, което е равностойно на „умирането“, което на свой ред е равностойно на „раждането“, всяко едно от тях – равностойно на „възкръсването“ и т.н., и т.н.: „действителността се е изглаждала и изкривявала в системата на тъждествата“ (Фрейденберг 2001: 58). В този ред на мисли, за Фрейденберг широко утвърдените днес (в бита, но и в литературата) метафорични клишета са възниквали винаги по необходимост и в

никакъв случай поради нечия силна, капризна или богато одарена фантазия. Цялата литература на (Западна) Европа столетия наред обработва принципно сходен материал от образи, създадени по строго детерминистичен път още в праисторията, и то първичният пренос не е, както често се предполага, от човека към природата, а, обратно, от природата към човека: така да се каже, не слънцето „се ражда“, а детето „изгрыва“, а да си „жив“ и да „светиш“ означават едно и също. И още – според тази обърната логика лакомията на смъртта предхожда банално-човешката и първата ненаситница е земята... Така отвличането на Елена в митически смисъл съвсем не означава „кражба“, това е по-скоро „затъмнение“, „залез“, ето защо гърците трябва да се преборят с Приам – бога на Смъртта в Троя – Преизподнята, за да отвоюват отново Слънцето. Много по-късно посоката на преноса се обръща: „Илиада“ не е нищо друго, освен степенно отдалечаване от тези първобитни „метафори“ на централния образ: изчезване и последващо появяване на светлината, стадиално преосмислен в периода на възникване на земеделието като смърт и ново оживяване на растителността. Ала нека не се увличаме от литературната и понякога дори строго поетическа красота на тази интерпретация. Огромното обилие от примери Фрейденберг събира в една кратка формула: „метафорично“ различни, образите имат едно и също глобално означаемо, като на практика всяка „метафора“ може да означаи всяко съдържание: „метафората е уточнен образ“ (Фрейденберг 2001: 59), от край до край. Следователно „храненето“ е уточнен образ на „сексуалния акт“ и освен тази „уточненост“ нищо друго не ги различава семантически. И тъкмо тук Фрейденберг въвежда едно понятие – според нас, емблема на цялата дисертация – с което обозначава описаните по-горе смислови преноси: „съзнанието винаги израства от материалната база, нещо повече, изразява я чрез себе си, проявява я **антизначно**²“ (Фрейденберг 2001: 58 – 59; „антизначно проявяло собой материалную базу“, Фрейденберг 1997: 51). Понятието, приложено към нашия пример по-горе, несъмнено има нужда от допълнително разясняване: „семантиката на всяко от тези явления включва в себе си интерпретация не на [...] половото съединение, не на глада, а на [...] видимата природа, която може да се пренесе върху всички моменти на живота“ (Фрейденберг 2001: 127). С други думи, първобитното съзнание обяснява една част от действителността, наслагвайки я върху друга част от същата тази действителност. Да се **храниш** „означава“ далеч не само да се **съвокупляваш** („Иди [...] да те **изядат**“, казва майката на дъщеря си, изпращайки я да простиитуира, в една песен от Океания, Фрейденберг 2001: 150), но „означава“ също и да **убиваш** (всеки член на ловния колектив яде от месото на тотемния звяр, „**разкъсвайки** го с ръце на части“ (Фрейденберг 2001: 76), или, в по-късен стадий, **разчупвайки** хляба, „посаждайки“ зальците в устата си като в земя),

² По причини, които не са ни известни, това понятие с максимално висока концептуална значимост за подхода на Фрейденберг в българския превод на фразата е пропуснато. Затова по-горе го възстановяваме, поставяме го отново на мястото му.

най-сетне, „означава“ да **вървиш** („така **шества** към трапезата според обичая и манастирското братство“, Фрейденберг 2001: 78) и пр.

Друг пример: „Върховното значение на космическите сили – предимно на слънцето (огъня), водата или въздуха прави от всеки от тях демиург [...]. По-нататък някогашният тотемизъм на всички тези олицетворения личи от тяхната широка антизначност: станали богове, те се оказват и надземни, и подземни, антагонисти и жертви на самите себе си, родители и деца едновременно“ (Фрейденберг 2001: 278). И още: „първобитната семантика и нашата рязко се различават, рязко се различават **законите на самата семантизация** [...], които управляват конструирането на значенията“ (Фрейденберг 2001: 128). Както е видно, това не са законите, които предлагат, например, младограматичите през XIX в. или Сосюр в своята „Обща лингвистика“. Разгледано на техния фон и в сравнение с тях, древното означаване има въобще **противосемиотичен** характер, понеже при него въобще не съществува „нормално“ функциониращ знак – когато всяко означаващо може да се свърже с всяко означавано, ние изгубваме и най-малката надежда за структуриране на семиотика в съвременния смисъл на думата. Ето защо „хранене“ може да означава „шестване“ или „сексуален акт“ само антизначно, т.е. като отрича възможността да притежава своя (и само своя) семантика, ясно обособена от останалите, и вместо това, изразява цяла мрежа от значения, които, от днешна гледна точка, нямат нищо общо както с него, така и помежду си. Тук прочутият семиотичен триъгълник първо става триизмерна фигура, а след това до безкрайност умножава ъглите си – това е някакъв неудържим пир на знаците, неуловимо възземање на всички значения едновременно в непредставима фигура, чудовищен многостен. Но това е и просто речта, езиковият праксис, ще заключи Бахтин почти по същото време, преизказвайки за свои цели тази първична по линията Мар – Фрейденберг идея за древната „дифузност“ и „антизначност“ на думите – речта е винаги такава, ако не в пряко семантичен, то в интонационен, акцентен, в конотативен аспект: пречупена, диалогична, амбивалентна. „Достоевските притежавал гениална дарба [...] да долавя [...] диалогични отношения между гласовете“ (Бахтин 1976: 105).

Досега ние преплитаме проблемите на общия семиозис с конкретно езиковия, както са преплетени те и в „Поетика на сюжета и жанра“. Съществуват обаче и по-еднозначно лингвистични примери. Според законите за семантизацията в митическото мислене една езикова единица може да пренася неимоверно количество значения. Зад означаващото „*τράγος*“ би трябвало без голямо затруднение да разпознаем означаемното „козел“, „но не само [...]; този термин означава лимец, дива смокиня... и въобще много растения, а също и риба. Още по-значително е, че той означавал особен род архаична каша, приготвена от болгур [...] Не може да се пропусне и това, че глаголет „трагейн“ описвал листовното състояние на лозата [...]. Едновременно с това „трагейн“ означавало и „да ям“ в архаичното значение „да гриза“, [...] оттук „трагема“ или „тро-

галия“ – това, което се изгризва – плодове, орехи, по-нататък – десерт. Този термин [...] е близък с „τρύγή“, което означава зрели плодове, прибирани през есента [...]; „триюкс“... – младо вино, джибри“ (Фрейденберг 2001: 215) Една дума притежава половин дузина значения и се свързва пряко с още толкова. А какво означава латинската дума „сатура“? „От една страна... блюдо, пълно с плодове и разнообразни семена...; „сатур“ значи „сит“, „имащ в изобилие“, „пълнен“. От друга страна „сатура“ – това е „пълнеж“, „салам“, „пудинг“, „кайма“. И накрая, от трета, това е драматичен жанр“ (Фрейденберг 2001: 219). Тези примери са само податка колко далеч може да стигне в работата си Фрейденберг. По този въпрос изследователят на нейното наследство Кевин Мос пише: „Маристките фонологични закони [...] ѝ позволиха да съставя грамадни списъци със свързани термини. В своята статия за Терсит тя го обвързва с Ахил, Одисей, Агамемнон, Зевс [...]. В статията ѝ за Makkus и Maria тя свързва **стотина** думи от различни езици, като ги извлича от маристките корени так (fak)“ (Moss, 1990: 8). Но нека и тук не се изкушаваме да заемем страна, нека вместо това да напомним, че Мар проблематично пренася върху езика една научна постановка, непроблематична, когато се прилага към образа (митологичен, фолклорен, литературен). Което е повод да заявим още веднъж нашата теза, този път с думите на Мос: „Преходът от палеонтологичната семантика на Мар като лингвистичен феномен към палеонтологичната семантика на Фрайденберг в поетиката е съвсем ясен“ (Moss, 1990: 7). Но и Ф. Кесиди без колебание признава същата тази „множествена семантика на мита [...] (Зевс е небе, земя, въздух, море, подземен свят, бик, вълк, орел, овен“ (Кесиди 1991: 189). Широките семантични и етимологични вериги можеха да намерят обяснение в езиковите закони на Мар и особено в концепцията му за стадиалното изменение на значението: по силата на една неотменна последователност, на мястото на „месото“ се появява „жито“, така, както фализмът измества соларните „метафори“. Ала, не бива да забравяме, „съотношението между образа и дублиращия го израз в метафорите си остава все същото“ (Фрейденберг 2001: 128), а именно – отъждествяващо. Така при всевъзможни външни различия, „родовата общност на образа“ (Фрейденберг 2001: 59) винаги се запазва. Ето защо, най-сетне, „тояга“ не е поетическа метафора на „камък“, нито „кон“ на „елен“, противно на допускането на Серио (Seriot 2005: 246). Когато първобитното езиково съзнание употребява „вместо вълк – бик [...], то **не преодолява** старото светогледно наследство, тъй като [...] няма реални предпоставки за промени, за създаване на истински нови форми“ (Фрейденберг 2001: 128). Оттук огромното обилие от значения, натрупвани, без да е възможно да бъдат истински преосмислени, просто едно върху друго: козел, лимец, смокиня, риба, каша...

Пряко производна от концепцията за антизначния характер на древните „метафори“ е идеята за самопредшественето, самопредстоенето на значенията, своеобразното пред-значене на образите. „Гвърде интересна е мисълта на

Фрейденберг [...], че семантиката изпреварва емпирическите факти, че думите [...] са съществували“ (Мелетински 1995: 189) още преди денотатите. След като всички означаеми са тъждествени, това ще важи и за вече наличните, и за нововъзникващите, **и за тези, които предстои да възникнат** в бъдеще. Първоначално се мисли, че небесното светило „изчезва“, по-късно морфологията на образа се разраства в посока на „открадването“ му. Ала „похитителят не е крадец в нашия съвременен смисъл, а метафора на изчезването на тотема. Езикът на метафорите се изменя стадиално. Когато в действителността се появява крадецът, „похитителят“ става „крадец“. Обаче всичко се ограничава със замяната на една метафора с друга: **макар и наречен крадец, похитителят продължава да си остава въплъщение на същия образ**“ (Фрейденберг 2001: 297). Следователно крадецът е същото, което е слънцето във фазата му на залез и богът при пребиваванто му в преизподнята – всичко, което той ще бъде, вече съществува предварително и матрично подготвя собствената му поява. Или, вече изцяло с думите на Фрейденберг: „Бихме казали, че докато липсва представа за смъртта, липсва и погребална обредност; но тъкмо обратното – погребалността е създадена именно от това, че не е имало представа за смъртта [...]. Точно така метафората за „царя“ или образът на „роба“ **съществуват много преди** царят и робът да станат социална институция – не в значението, което получават по-късно. Нещо повече, те възникват като метафора именно благодарение на това, че още няма нито цар, нито роб в друго значение и би било свършено невярно метафората „робство“ или „царстване“ [...] да служи за датиране на [...] институцията цар и роб“ (Фрейденберг 2001: 129 – 130). Смиисълът на тези изкази може да бъде опростен и така: в конструирания от древните колективи обред един техен член повтаря с действията си живота на видимата природа, напр. слънчевия кръговрат: така той се бие с неприятел, търпи поражение, умира („робската“ фаза), отново оживява, триумфира (фазата на „царя“), но само защото това ежедневно прави и слънчевото светило. Първоначално този член на колектива е мислен само като репрезентант на Слънцето и едва по-късно става в съзнанието онова, което вече причинно-логически, „обективно“ се осмисля като социално безправие или господство. Когато в социалната реалност се появи робството, слънцето, пленено в преизподнята, започва да се назовава роб. Същото важи и за много други „метафори“ като „лакомник“, „смешник“, „борец“ или „поет“ – в началото това са слънцеподобни форми на живот или, в следващия стадий, разхождащи се плодородия... „Първоначално [...] двубоите, борбата на гладиаторите и всички циркови и панелински игри“ (Фрейденберг 2001: 268) са имали култов смисъл, затова са били провеждани близо до гроб. И именно така е възникнал театърът – „препускането с коне около гроба очертава орхестрата **още преди фактическото ѝ съществуване**. Процесията до гроба, храненето около него повтарят схватката със смъртта“ (Фрейденберг 2001: 268). Друг пример в същата посока: защо древните комоси се подреждат именно в **кръг** около хетерата,

преди да я засипят със срамословия? Защото тя е предишно божество на **светлината**, чийто „метафоричен“ образ е бил стадиално преосмислен в посока на фертилитет, фалическите песни в тази обредна ситуация прикриват по-древна соларна семантика. „И накрая, обредите на оскърбления, които се изпълнявали от земеделците, седящи в каруците, и ставали в селата нощем. Виновният за нанесената обида се извеждал също в средата на площада и земеделците отправяли към него инвективна песен“ (Фрейденберг 2001: 119). Апропо, любопитна структурна следа на същото може да открием векове по-късно в празненствата от карнавален тип, при това, придружена с езикова игра. „В Уелс през 1607 г. един пуританин манифактурист на име Джон **Хоул** се противопоставя на традиционния обичай на пиене на бира в църквата. Майските игри в Уелс били особено пищни тази година и участниците в процесията включват една игра на „**хоул**“ (дупка)“ (Бърк 1997: 280 – 281). Инвективата към хетерата има буквално възраждащ, възкресяващ смисъл – това не е нашето модерно оскърбление. Защото тази обида е всъщност най-високият възможен жест: първоначално „да говориш“ означава „да светиш“. Ала „антизначно“, както видяхме, носи смисъла и на „пред-значно“. Тази проблематика, апропо, може да бъде разгледана и от психологическа перспектива. В тази връзка може да се посочи полезната аналитична работа на Д. Добрев: „При интерпретирането на личностния динамизъм и развитие Юнг използва също синтезиращия подход. Съобразно него [...] несъзнаваните продукти се разглеждат като символичен израз, който **предусеща предстоящата** фаза на психологическо развитие [...]. Синтезиращият метод се базира на допускането, че несъзнаваното съдържа и гарантира овладяването на определен вид познание и дори **предзнание**“ (Добрев 2016: 45 – 46).

Струва си да приложим докрай пред-понятийната логика към самото понятие „слово“ – според Фрейденберг реликтите на тази много своеобразна логика дълго ще захранват литературната, а също и метафизичната философска традиция на Запад. Както значението на „орхестрата“, така и значението на самия „език“, на „думите“ и „говора“, е предварително подготвено и затова съзнанието го е очаквало: „**преди появяването** на свързаната словесна реч в общественото мислене за нея **вече съществуват** всички предпоставки от мирогледен характер и семантиката на словото е налице. Във фолклора [...] говори небето [...], растителността, говори водата и земята. Но какво означава говори? „Живее“, „свети“. Актът на „говорене“ е акт на превъзможнатата смърт [...]. И затова такава значението на „говора“ се е запазило в античната религия [...]. Така в Додон най-древният Зевс вещае в **шумоленето** на листата на дъба, в плисъка на водата [...]. Аполон **съобщава** сентенции чрез устата на дъвчещата лавров лист Пития, а лаврова клонка и Аполон са едно и също, както дъб и Зевс. Но най-интересно е, че [...] отначало говори лавровият лист [...], словото първоначално означава листо, птица-небе (ср. крилато слово), светлина, вода“ (Фрейденберг 2001: 179 – 180). Когато словото възникне в со-

циалната реалност (както се знае, Мар постулира дълъг етап на предсловесен, чисто кинетичен език), изгревът на слънцето или шумоленето на листата се наричат слово. Новите значения пред-стоят, старите ги пред-полагат по неизбежност, като не познават само конкретната им морфологична модификация – „метафората“. Първичното значение на „език“ произлиза от преноса на други, отдавна налични значения като „живеене“ (векове по-късно Бокачо ще свидетелства все още за това в своя „Декамерон“), а всъщност – и „живеене“, и „светене“ едновременно („Шехерезада разказва през нощта и в този паралелизъм на „смъртта“ и „нощта“ отново изгряващото светило се слива с края на словесния разказ“ (Фрейденберг 2001: 182).

Последният аспект на древната антизначност е семантичното безличие, липсата на оценъчна фиксираност на словото, абсолютната безкачественост на древните означаеми. И в това отношение изказите на Фрейденберг запазват собствена специфика спрямо Мар, ала без да заличават общата и за двамата теоретическа основа. Той постулира „семантическо раздвоение“ (Марр 1934: 18) и следователно предхождащо го семантическо единство, дифузно съществуване на противоположни значения, на свой ред, предхождано от асемантизъм. Тя настоява за качествено безличие на митологичните значения, преустановено едва от идеологическите противопоставяния в класовото общество. Мар смята, че абсолютно първичните езикови елементи *sal*, *ber*, *jon* и *gos* във времето на своето възникване не са имали никакво семантично значение и затова са могли да послужат, комбинирайки се помежду си, за означаващи елементи на което и да било означаемо. Фрейденберг смята, че **„отначало предметът не означава нищо и би могъл да не съществува въобще“** (Фрейденберг 2001: 255). За да направим по-ясен този осезателно специфичен критически изказ трябва да започнем с нещо вече познато. Например, първата маса е най-често „камък, дърво или просто насип“ (Фрейденберг 2001: 255), но нека обърнем внимание: „върху него се хранят **не затова, че той открай време е създаден за тази цел**“ (Фрейденберг 2001: 255), а защото „масата“ палеосемантически означава „небе“, а „храненето“ – „възкресение“. Първобитният човек се храни върху първобитната маса единствено защото в безкрайната верига на тъждествата семантическите съответствия на „хранене“ и „маса“ се докосват, и съвсем не поради практически съображения – каквато и да било рационализация тук е невъзможна, обратно, по-скоро се мисли, че „масата [...] яде“ (Фрейденберг 2001: 256). Ала по точно същата примитивна логика „маса“ се свързва и със „смърт“, с „преизподня“ (връзката между погребението и храненето), нова проява на неизменната антизначност. Затова неограничен брой метафори могат да възникнат и в двете посоки. И тук вече можем да направим втората обяснителна стъпка: „смъртта“ се свързва също и със смях, с подигравки и срамословия, ала без това да представлява поругаване, защото въобще не може да представлява оценка, нито на починалия („това не е просто модернистична радост на враговете“, Фрейденберг 2001: 124), нито въобще на смъртта („нека не

изглежда, че подигравките, оскърбленията и смехът са насочени към смъртта като порицание и имат предвид злата природа на умирането“ (Фрейденберг 2001: 125). Смят се на мъртвия, нерядко положен върху маса, шегуват се за негова сметка не защото приживе е бил лош човек, нито защото смятат, че да си умрял е нещо лошо, а защото смехът и словото – и, без съмнение, смешното слово – са семантически еквивалентни на ново раждане, на възкръсване. И така, древният смях „не е радост“, не е и „порицание“ – бидейки сакрален, той не е нито успокоителен, нито непристоен. В друг красноречив пример самите богове са смешни – „вече познаваме Зевс в ролята на паразит, богове крадци, извършващи небесни кражби, светци грабителни и разбойници, култови и божествени глупаци и т.н. Социалната значимост на тези метафори, които не свързват нищо лошо нито с „кражбата“, нито с „глупостта“, нито с „паразитирането“ (думите сами по себе си не означават въобще нищо, нито добро, нито лошо) се получава в резултата на влаганото в тях класово осмисляне“ (Фрейденберг 2001: 403). Подобни сюжети не са комични, защото смехотворният характер на старото култово наследство „е безличен и лишен от комизъм или трагизъм, както са лишени от оценъчна реалистичност и всички негови, облечени в реалност метафори“ (Фрейденберг 2001: 394). Социалната реалност е само обвивка, „облекло“ на митическото съдържание, „целият този **безлик материал** от миналото (включително и **езикът**), попадайки в ръцете на аристокрацията, получава ново класово“ (Фрейденберг 2001: 392) значение – „в античното общество се извършва процес на превеждане на наследения арсенал от метафори от фолклорното безличие в класово оцветена спецификация“ (Фрейденберг 2001: 402 – 403). Но в предкласовата епоха „смеховите култови жанрове минават под знака на все същата величавост. В тях се допуска надсмиване над бога и описание на неговите порочни хитрини (кражбата на Хермес, прелюбодеянието на Афродита), при което всички тези ниски, от битова гледна точка, постъпки се предават равностойно с молитвените химни и героичната епопея“ (Фрейденберг 2001: 392). Всичко, което по-късно ще пожелаем да наречем античен реализъм, включително „самата „реалистична“ метафорика битова във фолклора много преди да попадне в литературата. Тя е **още лишена от положителна или отрицателна** характеристика (например „бързоног“ е епитет на слънцето, който, приложен към Ахил, получава положителен оттенък, а към Долон – отрицателен“ (Фрейденберг 2001: 402).

Вече може да си позволим да се върнем към онова, с което започнахме: абсолютния приоритет на първите знаци спрямо следващите във фонетично и в семантично отношение. През 1941 г. Фрейденберг публикува пространна статия, в която изследва основните специфики на гръцкия фолклорен език, следвайки подхода или поне модела на мислене на Мар. От този днес почти забравен текст, който, обратно, си струва да бъде цитиран през ред, ние ще съсредоточим вниманието си върху петата част. „От страна на лексиката фолклорният език се характеризира с това, че е изграден от единна фонетико-се-

мантическа тъкан, още не развита в части на речта. От една страна, това са звукови комплекси, които някога ритмически са се извиквали заедно с плача, стона, вопъла, с гръмкия смях“ (Фрейденберг 1941: 56). Вероятно за никого няма да представлява трудност да разпознае в тези фрази следите на Мар. Нас ни интересува продължението: „От друга страна, това са цели изречения, организирани в **един и същ фонетико-смыслов комплекс**. Те са се съхранили, успоредно с фолклора, в епическия език“ (Фрейденберг 1941, 56). Според нас тук Фрейденберг надминава всички очаквания (за възможната полезност на маристкия начин на мислене в стилистичен и въобще в литературоведски план), когато откроява една любопитна и сложна глотогоническа закономерност в езика на Хезиод. В едно на пръв поглед съвсем обикновено изречение от „Дела и дни“, цялата „смыслова значимост се разгръща от снопчето ‘erg’ – ‘erd’ – ‘eld’, палеонтологически **единно и в звуково, и в смыслово отношение**:

σοὶ δ' εἰ πλούτου θυμὸς ἐέλδεται ἐν φρεσὶ σῆσιν,
ὥδ' ἔρδειν, καὶ ἔργον ἐπ' ἔργῳ ἐργάζεσθαι

(Ако сърцето в твоите гърди към богатство **се стреми**,
то **прави**, както казвам, **вършейки работа** една след друга (Фрейденберг 1941: 56)

(В случай че в твоите гърди за имот ти копнее сърцето,
тъй се труди упорито и труд към труда си прибавяй (Хезиод 1988: 62)

Преводът, който Фрейденберг прилага, е на Вересаев, ала едва ли е въобще възможно фразата да получи и звуков адекват на друг език, защото „у Хезиод „да се стремиш“, „да работиш“ и „работа след работа да вършиш“ фонетически почти съвпадат“ (Фрейденберг 1941: 56). Онова, на което трябва да акцентираме – в този пример „глаголът израства от същата смыслова фонема, от която и съществителното име..., а изразите... не излизат от тесните **фонетико-семантически предели** на това име. В подобни случаи лексикалният проблем се превръща в проблем на синтаксиса“ (Фрейденберг 1941: 56). Тръгвайки от нивото на звука и стигайки чак до изречението, езикът следва една и съща неизбежност: масираната повторителност на първичните елементи продуцира следващите, и, владеейки всички отношения между тях, гради сложни постройки на нивото на фразата. Така онова, което едва в бъдеще ще се превърне в морфология (ще систематизира по рационален начин частите на думата и частите на речта) в началото е само процес на звуково-смыслова редупликация. Тази строга езикова закономерност, която генетично предхожда граматическата, гради новите думи от вече наличните материали на старите, като допуска само вариативно, минимално обособяване на едните от другите: ἔλδομαι (стремя се); ἔρδω (правя); ἐργάζομαι (работя). Причината: „антиказуалното езиково мислене дублира значението на думите заедно с тяхната фонетическа основа“ (Фрейденберг 1941: 56).

„Фонетико-смиловата комплексност“ е само друго закономерно проявление, наред също с еднокоренните повторения, на древния плотогоничен процес. Те двете са въпрос на мисловно-познавателна неизбежност и в този смисъл, поне в началото, не представляват художествени похвати в строгия смисъл на думата. Фрейденберг не намира, че те правят езика на Хезиод, например, естетически по-привлекателен, по-артистичен. „Това, което ние по модернистки възприемаме като каламбур, като остроумие и игра на думи на епическия певец, се явява фолклорен стадий на епическата реч и жива част от историческото минало в гръцкия литературен език, без която този език не би могъл да се образува“ (Фрейденберг 1941: 57). Фрейденберг смята, че най-модерните звукови похвати в поезията имат прадревно потекло – „езика на гръцките драматурзи [...], основан на [...] **зауми**“ (Фрейденберг 1941: 58) – че първоначално това са въобще единствените движения на езика, които едва впоследствие се формализират, че по-късният волунтаризъм израства от по-ранната детерминация и така в една историко-стилистическа перспектива играта неочаквано повтаря принудата.

От позицията, от която го наблюдаваме, изглежда безспорно – така или иначе силно куриозният подход на Мар към езика прави възможен общо взето универсално признатия подход на Фрейденберг към художествената словесност. И когато Мелетински преценява в един исторически обзор научното качество на нейната работа, той отхвърля палеонтологическия метод, определяйки го като „фантастичен“ (Мелетински 1995: 183), и едновременно с това парадоксално нарича резултатите от неговото прилагане „блестящи“ (Мелетински 1995: 193). Нашата цел не е да играем сугестивно с думите, онова, на което се решаваме да сложим акцент, е обвързаността, а не раздалечаването в работата на Фрейденберг между метод и практически анализ. И макар че тя „се отдалечава доста от Мар в последните години“ (Мелетински 1995: 183), а според Краев дори още „през 1932 г. тя „скъсва“ с маристите“ (Краев 2006: 159), ние намираме за необходимо да поставим един въпрос: въобще възможно ли е толкова изящни цветя да израснат от гнил корен? „Поетика на сюжета и жанра“ е от 1935 г., „Проблемът за гръцкия фолклорен език“ от 1941 г. Колко точно са далеч те от Мар? Ние не смятаме за полезно свенливото загрубяване на подхода (и до днес) към „новото учение за езика“, възникнало в СССР от края на 20-те години на ХХ в. Според нас, напротив, в епистемологическа перспектива, било е необходимо анализът, който Мар провежда, да се окаже научен мит, за да се изтънчат до блясък научните анализи на мита на Фрейденберг.

БИБЛИОГРАФИЯ

Бахтин 1976: Бахтин, М. *Проблеми на поетиката на Достоевски*. София: Наука и изкуство. // **Bahtin 1976:** Bahtin, M. *Problemi na poetikata na Dostoevski*. Sofia: Nauka i izkustvo.

Бърк 1997: Бърк, П. *Народната култура в зората на модерна Европа*. София: Кралица Маб. // **Bark 1997:** Bark, P. *Narodnata kultura v zorata na moderna Evropa*. Sofia: Kralitsa Mab.

Добрев 2016: Добрев, Д. *Моделът за личност в теорията на К. Г. Юнг*. Велико Търново: Знак '94. // **Dobrev 2016:** Dobrev, D. *Modelat za lichnost v teoriyata na K. G. Jung*. Veliko Tarnovo: Znak '94.

Кесиди 1991: Кесиди, Ф. Проблемът за произхода на гръцката философия и преходът от образа към понятието. – В: Попов (съст.). *Мит и философия*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 176 – 203. // **Kesidi 1991:** Kesidi, F. Problemat za proizhoda na gratskata filosofiya i prehodat ot obraza kam ponyatiето. – In: Popov (sast.). *Mit i filosofiya*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 176 – 203.

Краев 2006: Краев, Г. Олга Фрейденберг – мис Марпъл на класическата филология. – В: Елчинова, Лазова (съст.). *Значими имена в антропологията 2. Лекции по антропология*. София: Нов български университет, 158 – 165. // **Kraev 2006:** Kraev, G. Olga Freydenberg – mis Marpal na klasicheskata filologiya. – In: Elchinova, Lazova (sast.). *Znachimi imena v antropologiyata 2. Leksii po antropologiya*. Sofia: Nov balgarski universitet, 15 – 165.

Марр 1934: Марр, Н. *Избранные работы*. Ленинград: Государственное социально-экономическое издательство, т. III // **Marr 1934:** Marr, N. *Izbrannyye raboty*. Leningrad: Gosudarstvennoesotsialno-konomicheskoeizdatelystvo, t. III.

Мелетински 1995: Мелетински, Е. *Поетика на мита, Елеазар Мелетински*. София: ИК „Христо Ботев“. // **Meletinski 1995:** Meletinski, E. *Poetika na mita, Eleazar Meletinski*. Sofia: IK „Hristo Botev“.

Фрейденберг 1941: Фрейденберг, О. Проблема греческого фольклорного языка. – В: *Ученые записки ЛГУ*. Серия филологических наук. Вып. 7 (№ 63), 1941, 41 – 69. // **Freydenberg 1941:** Freydenberg, O. Problemagrecheskogofolyklornogoyazka. – In: *UchenyyezapiskiLGU*. Seriyafilologicheskikh nauk. Vyp. 7 (№ 63), 1941, 41 – 69.

Фрейденберг 1997: Фрейденберг, О. *Поэтика сюжета и жанра*. Москва: Лабиринт. // **Freydenberg 1997:** Freydenberg, O. *Poetika syuzheta i zhanra*. Moskva: Labirint.

Фрейденберг 2001: Фрейденберг, О. *Поэтика на сюжета и жанра*. София: ИК „Христо Ботев“. // **Freydenberg 2001:** Freydenberg, O. *Poetika na syuzheta i zhanra*. Sofia: IK „Hristo Botev“.

Хезиод 1988: Хезиод. *Теогония. Дела и дни. Омирови химни*. София: Народна култура. // **Heziod 1988:** Heziod. *Teogoniya. Dela i dni. Omirovi himni*. Sofia: Narodna kultura.

Христакиев 2019: Христакиев, К. Отзвучаването на вторите гласове в стилистическата теория на Михаил Бахтин – случаят Николай Мар (предстояща публикация). // **Hristakiev 2019:** Hristakiev, K. Otvuchavaneto na vtorite glasove v stilisticheskata teoriya na Mihail Bahtin – sluchayat Nikolay Mar (predstoyashta publikatsiya).

Moss 1990: Moss, K. Freidenberg and Marr (English version of „Ol'ga Freidenberg i marrizm“, *Voprosy iazykoznanii*, 1994, no. 5 (Sept. – Oct.), 98 – c106.)<<http://community.middlebury.edu/~moss/PDFs/F&M.pdf>>[26.02.2022].

Seriot 2005: Seriot, P. Si Vicoavaitlu Engels, ils'appellerait Nicolas Marr. – In: *Cahiers de l'ILSL*, N 20, 2005, pp. 227 – 254.